

D. TUDOR

UNELE ASPECTE ICONOGRAFICE ALE RELIEFURILOR CAVALERILOR DANUBIENI DIN SCYTHIA MINOR

Cu prilejul redactării volumului al II-lea al monografiei privitoare la cultul Cavalerilor danubieni (lucrare ce urmează a se tipări la începutul anului viitor la Leyden în Olanda), atenția mi s-a oprit și asupra a patru reliefuri descoperite pe teritoriul Dobrogei. În ultima vreme am reușit să îmbogățesc *corpus*-ul reprezentărilor acestor enigmatice divinități, de la 199 piese catalogate în anul 1969, la 228 exemplare¹.

Până acum am putut strânge 11 monumente privitoare la acest cult în Scitia Mică : 4 din Tomis, 1 de la Castelu, 1 de la Corbul de Jos, 2 de la Barboși și 3 de proveniență necunoscută (cf. *CMRED*, I, nrs. 93—103). Ca datare, toate aparțin secolului III e.n.

Patru plăci de marmură dobrogene ne oferă însă unele particularități iconografice și etnografice pe care dorim a le sublinia în expunerea de față, în ordinea descoperirii pieselor.

Prima din serie — azi dispărută — s-a păstrat numai într-un mularj conservat azi în depozitul Muzeului Național de Antichități din București². Are înălțimea de 12,4 cm. Ne rămâne necunoscută localitatea descoperirii originalului. Se disting trei busturi așezate înapoia unor dungi puternic reliefate care indică trei mese de tipul *monopodium*. La mijloc este o femeie, în dreapta și stînga ei două personaje masculine cu barbă stufoasă, haine groase și căciuli mari de tip frigian, dar cunoscut și de daci, adică avînd moțul adus în față (fig. 1).

Al doilea relief ce ne interesează (păstrat acum la Muzeul din Ploiești), a fost achiziționat de prin împrejurimile Mangaliei și are înălțimea de 9,5 cm³. Conținutul repertoriului său sculptural este identic cu cel precedent. Distingem și la acesta : căciuli mari, îmbrăcămintea groasă și barba bogată la busturile de pe margini (fig. 2).

¹ D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis Equitum Danuvinorum*, vol. I, Leyden, 1969, în colecția : *Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain*, publiée par M. J. Vermaseren (prescurtată în continuare *CMRED*).

² *CMRED*, I, 102 ; cf. același, *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 342, nr. 147.

³ *CMRED*, I, 103 ; cf. același, *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 341, nr. 182.

Muzeul din Constanța este achizitorul următoarelor două reliefuri, descoperite cu totul recent.

Cel de-al treilea — în ordinea catalogării noastre — provine de la *Corbul de Jos* și este dintre cele mai mari monumente închinat Cavalerilor danubieni, fiind înalt de 22 cm și lung de 28 cm⁴. Triada busturilor oferă aceleași caracteristici, cu o îmbrăcăminte, putem spune de

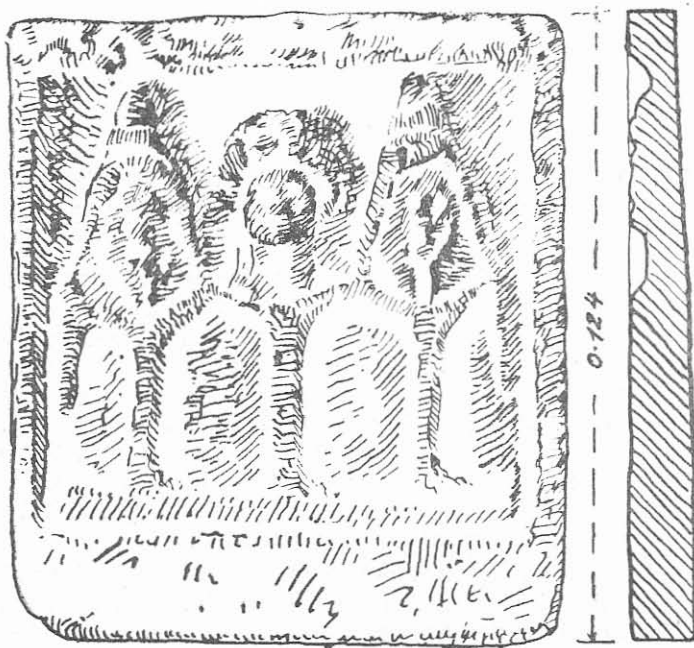

Fig. 1. Proveniență necunoscută. Mulaj. Muzeul Național de Antichități din București

iarnă, iar bărbații, pe lângă aceeași barbă stufoasă, poartă și plete lungi căzute pe umeri. În fața zeilor apar trei vase: câte o cupă cu piciorul înalt și o oală cu două torți laterale, forme ceramice pe care le întâlnim folosite și de populația autohtonă getică din Dobrogea (fig. 3).

În sfârșit, al patrulea relief și ultimul (a cărui primă semnalare o dătez lui Andrei Aricescu) este un fragment înalt de 12,5 cm descoperit chiar în ruinele vechiului Tomis⁵. Din reprezentările sale s-a păstrat aproape intact bustul bărbătesc din stînga, cu o lungă și ascuțită barbă, înfășurat în aceleași haine groase. În fața lui se află capul berbecului, după cum se știe, animal închinat celor doi Cavaleri danubieni.

⁴ CMRED, I, 98; cf. același, *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 340, nr. 146 și *Das Altertum*, VIII, 1962, 4, p. 241.

⁵ CMRED, I, 96.

La centru era bustul Zeiței din care se vede foarte puțin. În schimb, pus în fața ei, s-a păstrat foarte clar trepiedul, deasupra căruia apare peștele, simbolul de bază al acestei divinități, și aliment cu rol multiplu în ceremonialul de cult și în misterele acestei enigmatice religii.

Nu este intenția noastră a face o expunere detaliată asupra numeroaselor probleme de natură iconografică și religioasă, suscitade de către

Fig. 2. *Teritoriul orașului Callatis*. Placă din marmură. Muzeul din Ploiești.

reprezentările Cavalerilor danubieni în ultima sută de ani. Discuția aceasta constituie obiectul celui de-al doilea volum din *Corpus monumentorum religionis Equitum Danuviorum*⁶. În expunerea noastră ne vom limita la analiza elementelor specifice și noi ale celor patru tăblițe danubiene dobrogene.

În primul rînd, apariția neașteptată a acestor patru tipuri de reliefuri numai pe teritoriul Dobrogei a determinat stabilirea unei noi

Fig. 3. Corbul de Jos. Relief din piatră. Muzeul de arheologie Constanța.

clase de reprezentări — cea de-a treia — în grupul monumentelor Cavalerilor danubieni. Prima — denumită clasa A — cuprinde 31 reliefuri cu un singur Cavaler; sînt cele mai vechi monumente, în majoritate piese descoperite pe teritoriul provinciei Dacia. A doua clasă B, conține reliefurile cu doi Cavaleri afronțați lîngă o Zeiță; ele fiind cele mai numeroase, în total 193 exemplare, avînd o zonă de răspîndire mult mai mare: Dacia, Moesia, Pannonia, Dalmația și, cam o duzină aflate în diferite provincii vestice ale imperiului roman. Nici un relief al Cavalerilor danubieni nu s-a aflat în Orient, ele oprindu-se ca răspîndire între văile Munților Balcani.

⁶ CMRED, II (sub tipar). Volumul cuprinde o addenda nrs. 200—228 și partea de interpretare (*Iconography and ideology*).

În sfârșit, clasa C și ultima o constituie numai aceste patru piese din Scythia Minor al căror repertoriu este specific Daciei romane și neîntâlnit în alte provincii romane. Tabloul lor a fost extras din reliefurile cu multiple registre din clasa B aflate în Dacia.

Scena reprezentată pe aceste patru piese dobrogene este a banchetului sacru, întîlnit în reliefurile Cavalerilor danubieni sub două aspecte.

Pe tăblițele de piatră din Dacia superioară (din clasa B) și un exemplar din Moesia superioară, banchetul apare numai în registrul destinat lumii cerești unde este oferit de către Zeiță celor doi Cavaleri serviți de acoliți la masă cu pește, carne de berbec și băutură⁷. Reținem faptul că pe aceste figurații dacice costumația și aspectul facial al participanților la banchet, sînt aidoma cu cele semnalate pe amintitele tăblițe din Scythia Minor.

A doua formă de banchet ne întîmpină pe unele tăblițe de plumb descoperite în Pannonia și în colțul nordic al Moesiei superioare⁸, (în total 46 exemplare!). De astă dată banchetul este redat în cadrul scenelor de inițiere, lîngă *criobolion*, servindu-se la masă pește, pîine și băutură. La prînz iau parte trei persoane, desigur cei inițiați cu mistagogul, în această slujbă putînd fi și o femeie. Aspectul comesenilor este tineresc, costumele sînt de tip oriental sau roman, deci total diferite în comparație cu ceea ce întîlnim pe cele patru reliefuri dobrogene, în discuție.

Pentru a interpreta scena banchetului oferit triadei pe cele patru reprezentări din Scythia Minor, trebuie deci să ne ducem numai la repertoriul tăblițelor danubiene din Dacia de pe care el a fost împrumutat. Nu vom stărui asupra practicii comuniunei din cadrul acestei mese sacre, cunoscută în numeroase culte orientale dotate cu mistere. Pe reliefurile Cavalerilor danubieni această *trapeza* mistică a fost adoptată din reprezentările sculpturilor mitriace⁹. După îndeplinirea unor fapte eroice, atît Mithras cît și Cavalerii danubieni erau invitați de către Sol, în cazul nostru de o Mare Zeiță, la un banchet sacru ce li se oferea, odată cu zborul lor în sferele lumii cerești. Pietrarii dobrogeni au extras în dimensiuni mărite această scenă cunoscută doar în atelierile din Dacia și au realizat astfel exvoturi separate, depuse în cadrul unor sanctuare din Scythia Minor încă neidentificate.

Cea de-a doua particularitate a acestor patru plăci dobrogene este portul bogat al bărbii și pletelor, precum și îmbrăcămintea groasă a di-

⁷ CMRED, I : 3, a ; 19, a ; 22, a ; 37, a ; (variantă) ; 50, a (din Viminacium) și 182, a (de proveniență necunoscută).

⁸ CMRED, I : 127 (= 30, 54, 67, 116, 128, 129, 167) ; 132 (= 68, 69, 134, 141—145, 163, 168, 180, 185) ; 133 (= 51, 52, 60, 61, 117, 123, 124, 130, 131, 164—166, 182) ; 135 (= 70, 135, 136) și vol. II : 216 (= 227) ; 212 (= 132) ; 204, 206—208, 213 (= 133) și 214, 215 (= 135). Banchetul sacru mai apare redat și pe o gemă, cf. CMRED, I, 195 și 196, a.

⁹ D. Tudor, *I Cavalieri danubiani*, în *Ephemeris Daco-romana*, VII, 1937, p. 275 și urm. ; LeRoy A. Campbell, *Mithriac iconography and ideology*, Leiden 1968, p. 316 și urm.

vinităților. Asemenea elemente pe tăblițele danubiene apar iarăși numai în Dacia, la cele mai vechi reprezentări ale Cavalerilor danubieni, datate în secolul II e.n. cînd din punct de vedere iconografic, în această provincie, pentru prima dată și-a făcut apariția Cavalerul danubian nedublat ¹⁰. Se constată de asemenea că atunci cînd în secolul al III-lea

Fig. 4. *Tomis*. Fragment
dintr-o tăbliță de marmură.
Muzeul de arheologie
Constanța.

se trece la reliefurile cu doi cavaleri afrontați pe flancurile unei Mari Zeițe, numai tăblițele lucrate în pietrăriile din Dacia, păstrează în reprezentările lor părul stufos și îmbrăcămintea groasă pentru cei doi zei Cavaleri ¹¹.

În alte provincii, în majoritatea cazurilor, cele două divinități masculine sînt imberbe și îmbrăcate cu costume ușoare ¹². Apare evident faptul că modeștii artiști pietrari din Scythia Minor copiau aceste forme etnografice după cele din Dacia pentru o populație mai ales rurală, care etnicește era aceeași pe ambele maluri ale Dunării.

¹⁰ *CMRED*, I: 1,a; 15,b; 29,c; 183,b (probabil descoperit în Dacia) și 174,b (de proveniență necunoscută).

¹¹ *Ibidem*, I, 3,b; 4,b; 5,b; 6; 8; 11,a și b; 18,b; 20,a; 27,a; 47,a; 49.

¹² *Ibidem*, *passim*.

În ambele provincii, căciulele și hainele pe care le îmbracă aceste divinități cu barbă mare și plete lungi nu erau confecționate din stofă groasă, ci din piei de oaie cu lână bogată întoarsă în afară. Ele sînt specifice geților pe care-i văzuse și Ovidiu cu două secole mai înainte în timpul exilului său tomitan. Privind portretele zeilor de pe cele patru tăblițe dobrogene avem în față chipurile acelor geți *intonsi et hirsuti* menționați de poet ¹³, cărora, pe timp de iarnă — spunea el — le atirna și zuruia sloii de gheață în coamă și barbă ¹⁴. Atunci barbarii — scrie Ovidius — ca să lupte cu frigul își pun cojoace pe ei ¹⁵. Te îngrozești văzîndu-i cu chică lungă și îmbrăcați în piei ¹⁶; pe fețele lor netunse se resfiră coamele, iar de asprimea iernii se apără cu ițari și cojoace ¹⁷.

Învățații care s-au ocupat în ultima vreme cu problemele religiei Cavalerilor danubieni sînt de acord cu soluția pe care am dat-o acum 35 de ani, în ceea ce privește originea dacică a acestor zei și a legăturilor puternice ale acestui cult cu populația geto-dacică ¹⁸. Nu este deci de mirare că aceasta se reflectă și în iconografia celor patru tăblițe dobrogene.

QUELQUES ASPECTS ICONOGRAPHIQUES DES RELIEFS REPRÉSENTANT LES CAVALIERS DANUBIENS DE SCYTHIA MINOR

Résumé

L'auteur s'occupe de quatre bas-reliefs en pierre des Cavaliers danubiens, découverts en Dobroudja (Cf. Tudor, *CMRED*, I, ns. 96, 98, 102, 103). Ces pièces constituent une nouvelle classe (C) des représentations de ces divinités, une catégorie qui n'était connue jusqu'à présent que sur le sol de la Petite-Scythie, et pouvant être datée du IIIe s. de n. è. Le tableau sculpté sur ces plaques de pierre représente le banquet sacré de la triade danubienne, qui se déroulait dans la zone céleste (fig. 1—4). Tout comme pour le mythe mithriaque, le banquet avait lieu après que les deux divinités Cavaliers avaient fini leurs actions héroïques du monde terrestre et s'étaient élevés, avec la Déesse, dans les sphères célestes.

¹³ Ovidius, *Pont.* I, 5, 74; III, 5, 6 și IV, 2, 2.

¹⁴ Ovidius, *Tristia*, III, 10, 21—22 și V, 7, 180.

¹⁵ *Ibidem*, III, 10, 19.

¹⁶ *Ibidem*, V, 10, 32.

¹⁷ *Ibidem*, V, 7, 49. V. Pârvan, *Getica*, București 1926, p. 125 și 169, le denumește „șube”.

¹⁸ D. Tudor, *Eph. Dacorom.*, VII, p. 288 și urm.; F. Chapouthier, *Les Dioscures au service d'une déesse*, Paris 1935, p. 286 și urm.; același; *Rev. Étud. Anciennes*, XLI, 1939, p. 65—68; Bengt Hemberg, *Die Kabiren*, Uppsala, 1950, p. 241, n. 6; E. Will, *Le relief culturel gréco-romain. Contribution à l'histoire de l'art de l'Empire romain*, Paris, 1955, p. 328—330. Natural, adept al nimirii totale a dacilor de către Traian, A. Alföldi, în toate lucrările sale, nu acceptă nici o legătură a acestei religii cu panteonul daco-getic; cf. *Bibl. Pannonica*, IV, 1938, p. 33; *Daci e romani in Transilvania*, Budapest 1940, p. 33 și urm.; *Folia Arch.*, III—IV, 1941, p. 176 și urm. și *Zu den Schicksalen Sibenburgens in Altertum*, Budapest 1944, p. 59 etc.

On consommait à ce banquet du poisson, de la viande de bœuf et des boissons. La scène ne se rencontre dans le monde céleste que sur les petites plaques danubiennes trouvées en Dacie (Tudor, *CMRED*, I, ns 13,a; 19,a; 32,a; 37,a, etc.). La scène a été copiée de là par les sculpteurs de Dobroudja, qui en ont formé des représentations à part, comme on peut le remarquer sur les quatre petites plaques (fig. 1—4).

Une autre particularité des quatre tablettes est représentée par l'aspect de la tête et des vêtements des deux Cavaliers, qui ont de longues barbes et portent des bonnets de fourrure de type phrygien ou bien dacique, et des vêtements chauds, qui ne peuvent être que des touloupes avec la fourrure à l'extérieur. En fait, c'est là l'aspect ethnographique de la population géto-dace de la Dobroudja, tel qu'il est peint par Ovidius (*Pont* I, 5, 74; III. 5. 6; IV, 2. 2 et *Trist.* III, 10, 19—22; V, 7, 49, 180 et 10, 32). Il est intéressant à remarquer que des types à barbe et portant un bonnet de fourrure avec le grand retroussé par devant et des vêtements en peau de mouton n'apparaissent non plus que sur certains reliefs de la Dacie, représentant les deux Cavaliers danubiens. Dans les deux régions, la Petite-Scythie et la Dacie romane, les sculpteurs ont donné aux Cavaliers danubiens l'aspect ethnographique de la population géto-dace. Aujourd'hui on sait bien que le culte des Cavaliers danubiens a une origine dace et qu'il a été fort estimé par cette population sous la domination romaine.

Table des figures

- Fig. 1. Provenance inconnue. Moulage. Musée National d'Antiquités de Bucarest.
 Fig. 2. Le territoire de la ville de Callatis. Plaque en marbre. Musée de Ploiești.
 Fig. 3. Corbu de Jos. Relief en pierre. Musée de Constantza.
 Fig. 4. Tomi. Fragment d'une petite plaque en marbre. Musée de Constantza.

EINIGE IKONOGRAPHISCHE ASPEKTE DER RELIEFBESCHREIBUNG REITERGÖTTER AUS KLEINSKYTHIEN

Zusammenfassung

Der Verfasser bespricht vier Basoreliefs aus Stein mit Danubischen Reitergöttern, die in der Dobrudscha gefunden wurden (vgl. Tudor, *CMRED*, I, 96, 98, 102, 103). Diese Exemplare bilden eine neue Klasse (C) der Darstellungen dieser Gottheiten, eine Kategorie die bisher nur auf dem Boden von Kleinskythien bekannt war und in das 3. Jh.u.Z. datierbar ist. Das auf diese Steinplatten gemeißelte Bild, stellt das Heilige Mahl der Danubischen Göttertrias dar, das in der Astralzone stattfindet (Abb. 1—4). Ebenso wie im Mithrasmythus fand dieses Mahl statt nach dem die zwei Reitergottheiten ihre Heldenaten auf der Erde vollbracht haben und sich zusammen mit der Göttin in die himmlischen Gefilde erhoben hatten. Bei diesem Mahl wurde Fisch und Hammelfleisch gegessen und Getränke getrunken. Die Szene dieses Mahls in der Astralwelt ist nur auf den Danubischen Steintäfelchen aus Dazien anzutreffen (Tudor, *CMRED*, I.: 13,a; 19,a; 22,a; 37,a usw.). Von dort haben die Steinarbeiter der Dobrudscha diesen Stein gebrochen, der besondere Darstellungen enthält, was auf den vier Täfelchen zu sehen ist. (Abb. 1—4).

Eine andere Eigenheit dieser vier Täfelchen bildet die Gestaltung des Kopfes und der Kleidung der beiden Reiter. Sie tragen große Bärte, phrygische oder dakische Mützen und tragen dicke Kleidung die nichts anderes sein kann als nach außen gewendete Fellmäntel. Dies ist eigentlich das ethnographische

Bild der getisch-dakischen Bevölkerung in der Dobrudscha, so wie sie von Ovidius beschrieben wird. (*Pont.*, I, 5, 74; III, 5, 6; IV, 2, 2 u. *Trist.*, III, 10, 19—22; V, 7, 49, 180, u. 10, 32). Es ist dabei interessant zu bemerken, daß die Barttracht, Mütze mit dem nach vorne gezogenen Knoten und die Fellkleidung auch nur auf einigen Reliefs in Dazien zu erkennen ist, auf denen die zwei Danubischen Reitergötter vorkommen. In beiden Gebieten, in Kleinskythien und im römischen Dazien, haben diese Steinmetzen den Danubischen Reitergöttern die ethnographische Gestalt der getisch-dakischen Bevölkerung verliehen.

Es ist heute eine bekannte Tatsache, daß die Religion der Danubischen Reitergötter dakischen Ursprungs ist und stark mit dieser unter römischer Herrschaft stehenden Bevölkerung verbunden war.

Erklärung der Abbildungen

- Abb. 1. — Unbekannte Herkunft. Abguß Nationalmuseum für Altertümer, Bukarest
Abb. 2. — Das Territorium der Stadt Kallatis Marmorplatte, Museum Ploieşti.
Abb. 3. — Corbu de Jos. Steinrelief. Museum, Constanţa.
Abb. 4. — Tomis. Bruchstück aus einem Marmortäfelchen. Museum, Constanţa.